

# Årsmelding 2009 fra Seksjon for medisinsk etikk

## - Etikk i kommunehelsetjenesten (EIK)

For å sikre langsiktig oppbygging og forankring av kompetanse og sikre systematisk oppfølging og evaluering av arbeidet med etisk kompetanseheving i de kommunale helse- og omsorgstjenestene bevilget Helse- og omsorgsdepartementet (HOD) i 2009 2 mill. kroner til Seksjon for medisinsk etikk (SME). For å bidra til kontinuitet i arbeidet og en langsiktig oppbygging av den etiske kompetansen blant de ansatte i de kommunale helse- og omsorgstjenestene vil HOD søke å sikre en videreføring av SMEs arbeid i tråd med punktene nedenfor.

I tilskuddsbrev datert 04.02.2010 fremgår det at HOD ønsker at SMEs oppgaver innbefatter:

- Veilede kommuner og institusjoner ved etablering og videreutvikling av systematisk etikkarbeid.
- Gi tilbud om kompetanseutvikling for ansatte, ledere og ressurspersoner som er involvert i systematisk etikkarbeid og etisk kompetanseheving i kommunehelsetjenesten.
- Utvikle og formidle ulike typer læremateriell til bruk i kommunehelsetjenestens etikksatsning.
- Sørge for erfaringsutveksling og kvalitetssikring på tvers av kommunene, gjennom en årlig nasjonal konferanse og egen nettside.
- Bistå kommunene med lokale følge med- forskningsprosjekter/ evalueringsprosjekter av deres lokale satsinger.
- Gjennomføre forskning om praksisnære og sentrale etiske utfordringer og håndtering av disse i kommunehelsetjenesten

SME har valgt å kalle sine aktiviteter basert på dette tilskuddet for Etikk i kommunehelsetjenesten (EIK). I det følgende gis det en oversikt over EIK-aktiviteter i 2009. Oversikten er organisert etter ovenstående punkter.

### **Veiledning**

SME har veiledet følgende kommuner og institusjoner ved etablering og videreutvikling av systematisk etikkarbeid: Bærum kommune, Halden sykehjem, Kongsvinger kommune, Larvik kommune, og Oslo kommune. Nedenfor beskrives hvordan denne veiledningen har skjedd i Bærum kommune og ved Halden sykehjem i 2009.

- ”Etikkprosjektet i Bærum kommune”  
Prosjektet er et samarbeid mellom Bærum kommune (pleie- og omsorgstjenestene) ved prosjektleder Edel Johanne Børslett og SME. Prosjektet inkluderer forskning, evaluering og veiledning. Prosjektets innhold til nå er oppsummert i en artikkelen ”Systematisk etikkarbeid, verdt en smartpris” (se publikasjonsliste). SME deltar med forskning, veiledning og undervisning og deltar i prosjektgruppen og ressursgruppen. Prosjektgruppemøter er gjennomført en gang pr. måned, møte i ressursgruppen er gjennomført to ganger i løpet av vårsemesteret og en gang i høstsemesteret.

Følgende veiledningsaktiviteter er gjennomført i 2009: Oppstart og gjennomføring av etikkskolen; februar - desember 2009. Etikkskolens hovedformål har vært skoling av etikkveiledere til tjenestestedene som deltar i kommunens etikkprosjekt. Samlingene for etikkveilederne har i vårsemesteret for det meste vært undervisning i sentrale tema samt erfaringsdeling. Samlingene i høstsemesteret har i stor grad dreid seg om at deltakerne har øvd på etikkveiledning. Fra februar og ut desember er det gjennomført en ½ dags samling pr. måned for etikkveilederne. Det er gjennomført co-veiledning for etikkveiledere, ca en gang pr. måned. Co-veiledning er gjennomført ved at en erfaren veileder har deltatt sammen med etikkveilederne i gjennomføring av etikkveiledning på de respektive tjenestestedene.

SME har også gitt veiledning i forbindelse med etablering av etikk komite.

- ”Etikkprosjektet på Halden sykehjem”  
Prosjektet er et samarbeid med Halden sykehjem ved prosjektleder Heidi Karlsen. Følgende veiledningsaktiviteter er gjennomført i 2009: Undervisning i temaet etikk for samtlige ansatte ved Halden sykehjem (ledere, lege, sykepleiere, hjelpepleiere, assistenter, ansatte i rengjørings- og vaktmestertjeneste). Oppstart og gjennomføring av etikkskolen, perioden august – desember. Etikkskolens hovedformål har vært skoling av etikkveiledere til å lede etiske refleksjonsgrupper på sykehjemmets avdelinger. Samlingene har dels hatt fokus på undervisning i de sentrale temaene, dels på deltakernes øving på etikkveiledning og veiledning på veiledningen. Etikkskolen er gjennomført som månedlige ½ dags samlinger.

### **Tilbud om kompetanseutvikling for ansatte, ledere og ressurspersoner**

SME har i 2009 arrangert følgende tilbud om kompetanseutvikling for ansatte, ledere og ressurspersoner som er involvert i systematisk etikkarbeid og etisk kompetanseheving i kommunehelsetjenesten:

- Innføringskurs i praktisk etikkarbeid, Soria Moria (13. og 14. okt.)
- Kurs om rus og etikk, Gardermoen (30. nov)
- Mastergradsemne i medisinsk og helsefaglig etikk (10 studiepoeng i samarbeid med Teologisk fakultet, UiO)

SME har også gitt bidrag på KS (kommunesektorens interesse- og arbeidsgiverforening) sin oppstartkonferanse for pulje 2 på Asker Thon hotell (21. og 22. april) og for pulje 3 på Vetre Thon hotell (6. og 7. okt.)

I tillegg har SME samarbeidet med ulike kommuner og institusjoner i lokale tilbud om kompetanseutvikling:

- Bærum kommunes årlige temadag, 6. februar: Innlegg om etikk og systematisk etikkarbeid i kommunehelsetjenesten.

- Seminar om klinisk etikkarbeid ved Abilsø undervisningssykehjem, Sykehjemsetaten i Oslo kommune (17. mars)
- Rollen som veileder. Undervisning for etikkveiledere, Etikkprosjektet i Bærum kommune.
- Forelesing på etterutdanning av sykehjemsleger (Geria) i Oslo (22. mars)
- Seminar i Førde HF om etiske problemer ved livets slutt, kommunehelsetjenesten og sykehusene (16. april)
- Seminar for sykehjemsansatte i Bergen. ”Nasjonal veileder” (5. juni)
- Seminardag for medlemmer av nystartet klinisk etikk-komite, sykehjemsetaten i Oslo kommune (27.aug.)
- Halden sykehjem; Obligatorisk grunnkurs i etikk for alle ansatte (14. – 18.sept.)
- Dags-seminar om systematisk etikkarbeid i kommunehelsetjenesten i Haugesund (21.okt.)
- Dags-seminar for ledergruppen i pleie- og omsorg i Kongsvinger kommune (29.okt.)
- Foredragsholder på seminar om Nasjonal veileder for beslutninger om begrensning av livsforlengende behandling på Bråset Sykehjem Røyken (2.des.)
- Seminar for sykehjemsleger og helsepersonell i sykehjem i Østfold: Omsorg ved livets slutt – Avslutning av livsforlengende behandling, i Fredrikstad (26. nov.)

### **Utvikle og formidle ulike typer læremateriell**

SME har bidratt i utviklingen av følgende læremateriell og veileder i 2009:

- Nettkurs i medisinsk etikk (i samarbeid med legeföreningen) med filmer, øvelser og læremateriell som er gjort gratis tilgjengelig for alle.
- Nasjonal veileder - Beslutningsprosesser for begrensning av livsforlengende behandling hos alvorlig syke og døende (utgitt av Helsedirektoratet i 2009)
- Deltatt som fagpanel på en workshop arrangert av KS i forbindelse med utarbeidelse av et E-læringsprogram, lansert i sept. 2009.

SME har også innledet et samarbeid med Nasjonalt kompetansesenter for aldring og helse for å kunne utvikle ulike typer læremateriell i etikk for ufagflærte og andre ansatte i kommunehelsetjenesten.

### **Sørge for erfaringsutveksling og kvalitetssikring**

2. og 3. mars arrangerte SME (i samarbeid med KS) den årlige nasjonale etikk-konferansen for kommunehelsetjenesten med ca 170 deltakere. I tillegg bidro SME på KS sin erfaringskonferanse for kommuner i Buskerud, Vestfold, Vest – og Aust Agder (9.sept.)

SME har også deltatt på ulike møter med sykehjemsleger for å utvikle egnede møteplasser for legene og sikre at også legene blir inkludert i det systematiske etikk-arbeidet.

Egen nettside for EIK er under utarbeidelse. UiO har i 2009 laget nye nettsider for hele organisasjonen, noe som har gjort at utviklingen av nettsiden for EIK har blitt forsinket.

## **Bistå kommunene med lokale følge med- forskningsprosjekter/evalueringsprosjekter av deres lokale satsinger**

SME bistår i lokale forsknings- og evalueringsprosjekter i Bærum kommune og ved Halden sykehjem, og har innledet samarbeid for å kunne igangsette lignende prosjekt i andre kommuner og helseinstitusjoner.

## **Gjennomføre forskning om praksisnære og sentrale etiske utfordringer og håndtering av disse i kommunehelsetjenesten**

- Litteraturgjennomgang av tidligere forskning om sentrale etiske utfordringer og systematisk håndtering av slike i sykehjem og hjemmetjenester (se publikasjonsliste)
- ”En kvalitativ studie av tvang i sykehjem”; fokusgruppeintervju med helsepersonell ved sykehjem i ulike kommuner. Artikkelutkast under arbeid.
- ”Etliske utfordringer i sykehjem. Pasienter og pårørendes vurderinger”  
Prosjektet omfatter intervjuer med pasienter på sykehjem og fokusgruppeintervjuer av pårørende til pasienter med redusert samtykkekompetanse ved sykehjem i Østlandsområdet.
- Etliske utfordringer knyttet til igangsetting av intravenøs behandling i sykehjem (i samarbeid med Seksjon for allmennmedisin, UiO, og Høgskolen i Vestfold)
- Prioriteringer av helsetjenester til syke gamle i sykehjem (intervju med leger og sykepleiere) (se publikasjonsliste)

## **Annet**

Fram til august 2009 har Reidun Førde vært medlem av styringsgruppen i prosjektet ”Samarbeid om etisk kompetanseheving”, ledet av KS. Fra august 2009 har Lillian Lillemoen overtatt denne plassen, møter i september og desember.

## **Personal på EIK**

Reidun Førde, professor med faglig og administrativ hovedansvar for kliniske etikk-komiteer (KEK) på HF-nivå og EIK (henholdsvis 95 % og 5 % stillingsbrøk).<sup>1</sup>

Reidar Pedersen, forsker/koordinator for KEK og EIK (henholdsvis 45 % og 5 % stillingsbrøk)<sup>1</sup> og doktorgradstipendiat.

---

<sup>1</sup> Lønn til Reidun Førde og Reidar Pedersen er postert på prosjektnr. 200 625 (se eget sluttregnskap). Både Reidun Førde og Reidar Pedersen har i 2009 jobbet mer med EIK-oppgaver enn deres stillingsbrøker skulle tilsi.

Elisabeth Gjerberg, førsteamanuensis og seniorforsker, 20 % frikjøp fra april, deretter 50 % stilling fra 28.september.<sup>2</sup>

Lillian Lillemoen, førsteamanuensis og forsker, 50 % stilling knyttet til EIK fra mars 2009. (Lillemoen har i tillegg (fra april 2008) en 20 % stilling knyttet til og finansiert av etikkprosjektet i Bærum kommune. )

Vibeke Soløy, førstekonsulent/informasjonskonsulent for KEK og EIK (hhv. 50 % og 30 % stilling) fra juni 2009 (overtok da stillingen etter Gyril Dagen). Stillingen inkluderer informasjonsarbeid (bl.a. arbeid med ny nettside) og administrativ støtte både for hvert enkelt seminar og konferanse, og for den generelle driften.

I tillegg har Anne Dreyer i 2008 og 2009 bidratt i SMEs arbeid for å styrke det systematiske etikk-arbeidet i kommunehelsetjenesten (se egen rapportering datert 27.08.09).<sup>3</sup>

### **Publikasjoner**

Bollig G, Pedersen R, Førde, R. Etikk i sykehjem og hjemmetjenester. *Sykepleien Forskning* 2009; Volum 4.(03) s. 186-196

Dreyer A, Førde R, Nortvedt P. Autonomy at the end of life: life-prolonging treatment in nursing homes –relatives' role in the decision-making process. *J Med Ethics* 2009; 35:672-7.

Nasjonal veileder for beslutningsprosesser for begrensning av livsforlengende behandling hos alvorlig syke og døende. Oslo: Helsedirektoratet 2009

Tønnessen S, Førde R, P Nortvedt. Pasientenes beskrivelser av hjemmesykepleien når ressursene er begrenset. Omsorg på andres premisser. *Tidsskrift for Helseforskning* 2009;5: 57-71.

*To artikler er klar for publisering:*

Lillemoen L, Børslett, E J. Systematisk etikkarbeid, verdt en smartpris. Publiseres i tidsskriftet *Sykepleien* nr. 4, 18.mars 2010.

---

<sup>2</sup> Frikjøp av Elisabeth Gjerberg er postert på tidligere tilskudd (prosjektnr. 200 625; se eget sluttregnskap (kjøp av tjenester)). Øvrig lønn er postert på bevilgning tildelt i 2009 (prosjektnr 200 661; se eget regnskap (lønn)).

<sup>3</sup> Anne Dreyers arbeid er hovedsakelig postert på tidligere tilskudd (prosjektnr. 200 625 (se eget sluttregnskap (kjøp av tjenester)). Halvparten av hennes arbeid i 2009 er postert på bevilgning tildelt i 2009 (prosjektnr 200 661; se eget regnskap (kjøp av tjenester/frikjøp)).

Slettebø A, Kirkevold M, Andersen B, Pedersen R, Halvorsen K, Nordhaug M, Nortvedt P. Clinical prioritizations and contextual constraints in nursing homes - a qualitative study, Scandinavian Journal of Caring Sciences.

*To artikler er innsendt for vurdering:*

Gjerberg E, Førde R, Pedersen R, Bollig G. Ethical challenges in Norwegian nursing homes. I review-prosess i Social Science and Medicine.

Gjerberg E, Førde R, Bjørndal A. Staff and Family relationship in Norwegian nursing homes at the end of life. Innsendt for vurdering i Nursing Ethics

## Vedlegg 1

### Regnskap for 2009 (for prosjektnr 200661)

#### Inntekter

Tilskudd fra Helse- og omsorgsdepartementet 2009 kr 2 000 000,-

#### Kostnader

Lønnskostnader (inkl. sosiale kostnader og dekningsbidrag) <sup>4</sup>	kr 1 163 927,79
Kjøp av tjenester <sup>5</sup>	kr 39 807,64
Vårkonferanse	kr 27 632,75
Driftsutgifter i forbindelse med forskning	kr 31 163,00
Intern fagutvikling	kr 17 790,15
Reiser og andre driftsutgifter	kr 14 493,40
<b>Sum kostnader</b>	<b>kr 1 294 814,70</b>

**Regnskapsresultat per 31.12.2009** kr 705 185,30<sup>6</sup>

---

<sup>4</sup> Lønn til vitenskapelig ansatte (Marit Helene Hem 50% fra 01.02.09, Lillian Lillemoen 50% fra 01.03.09, Elisabeth Gjerberg 50% fra 28.09.09) og informasjonskonsulent (Gyril Dagen 30% fra 01.10.09 til 16.06.09 og Vibeke Soløy 30% fra 01.06.09).

<sup>5</sup> Frikjøp av vitenskapelig ansatt (Anne Dreyer, halvparten av faktura fra Høgskolen i Ålesund hvor hun er ansatt).

<sup>6</sup> Disse midlene søkes overført til 2010, se oversendelsesbrev med søknad om overføring av ubrukte midler og eget budsjett for ubrukte midler.

## Aktivitetsplan for EIK 2010

### Kompetanseutvikling:

#### *Erfaringsutveksling og kvalitetssikring:*

Nasjonal vårkonferanse – etikk i kommunehelsetjenesten (planlegge, gjennomføre, bidra faglig)  
Seminar for sykehjemsleger  
Erfaringsseminar for klinisk etikk-komite medlemmer i kommunehelsetjenesten  
Nettside for EIK med bl.a. en database med eksempler/kasuistikker

#### *Veiledning/Kompetanseutvikling i praktisk etikkarbeid:*

Innføringskurs i praktisk etikkarbeid i kommunehelsetjenesten  
Utvikle egnede emner til en mastergrad i helsefaglig etikk som er under utarbeidelse, hvor en sentral målgruppe er ressurspersoner i kommunehelsetjenesten.  
Videreføre prosjektene i Bærum og Halden sykehjem.  
Etikkprosjekt i Kongsvinger kommune. Et samarbeid mellom SME, Kongsvinger kommune og Høgskolen i Hedemark.  
Veilede i praktisk etikkarbeid i kommunehelsetjenesten – etter forespørsel (bl.a. 7 kommuner i Midt-Troms)

#### *Utvikle læremateriell:*

Utarbeide kursmaterieill for ufaglærte og annet helsepersonell i samarbeid med Nasjonalt kompetansesenter for aldring og helse  
Kurspakker i systematisk etikkarbeid i kommunehelsetjenesten – utarbeide og prøve ut  
Utarbeide manual for klinisk etikk-komiteer i kommunehelsetjenesten

### Forskning og evaluering:

”En kvalitativ studie av bruk av tvang i sykehjem” (Analyse av data og artikkelskriving)  
”Etiske utfordringer i sykehjem. Pasienter og pårørendes vurderinger”(Innhente og analysere data, og artikkelskriving)  
”Evaluering av etikk-prosjektene<sup>7</sup> i Bærum kommune og Halden sykehjem”  
”Etiske utfordringer knyttet til igangsetting av intravenøs behandling i sykehjem” (i samarbeid med Seksjon for allmenntmedisin, UiO, og Høgskolen i Vestfold)  
Finne fram til egnede måleinstrumenter for evaluering av etikkarbeid i kommunehelsetjenesten

---

<sup>7</sup> Omfatter refleksjonsgrupper, klinisk etikk-komite og generell kompetanseheving



### Vedlegg 3

## Budsjett for prosjektet Etikk i kommunehelsetjensten (EIK) 2010

### Inntekter

Tilskudd fra Helse- og omsorgsdepartementet kr 2 000 000,-

### Kostnader

Lønn (inkl. sosiale kostnader og dekningsbidrag)<sup>8</sup> kr 1 806 184,-

Vårkonferanse kr 20 000,-

Seminar for sykehjemsleger 2010 kr 30 000,-

Innføringsseminar i praktisk etikkarbeid for kommunehelsetjenesten 2010 kr 30 000,-

Erfaringsseminar for medlemmer av etikk-komiteer i kommunehelsetjenesten kr 20 000,-

Drift og reiseutgifter<sup>9</sup> kr 93 816,-

**Sum kostnader kr 2 000 000,-**

### Budsjett 2010 for ubrukte midler

**Ubrukte midler<sup>10</sup> kr 709 636,98**

### Kostnader

Lønn (inkl. sosiale kostnader og dekningsbidrag)<sup>11</sup> kr 659 808,00

Utvikling av læremateriell, bl.a kurspakker for kommunehelsetjenesten, og andre driftsutgifter kr 49 828,98

**Sum kostnader kr 709 636,98**

---

<sup>8</sup> Lønn for vitenskapelig ansatte (Reidun Førde 5% stilling, Reidar Pedersen 50%, Lillian Lillemoen 50% og Elisabeth Gjerberg 50%, i tillegg til Marit Helene Hem 50% i en måned i 2010 for å ferdiggjøre prosjekt fra 2009) og informasjonskonsulent (Vibeke Soløy 30%).

<sup>9</sup> Til reiser til kommunene i forbindelse med kompetanseutvikling, veiledning og forskning m.m.

<sup>10</sup> Kr 4 451,68 fra prosjektnr. 200594 og kr 705 185,- fra prosjektnr. 200661 (se egne regnskap og oversendelsesbrev med søknad om overføring av ubrukte midler til 2010).

<sup>11</sup> Til en administrativt ansatt og en vitenskapelig ansatt, begge i 50% midlertidig stilling fra mars 2010 til des 2010.

#### Vedlegg 4

### Sluttregnskap prosjektnr. 200625<sup>12</sup>

#### Inntekter

Tilskudd fra Helse- og omsorgsdepartementet <sup>13</sup>	kr 500 000,-
Stimuleringsmidler fra Etikk-programmet/Universitetet i Oslo (til nasjonal vårkonferanse)	kr 75 000,-
<b>Sum inntekter</b>	<b>kr 575 000,-</b>

#### Kostnader 2008

Lønn (inkl. sosiale kostnader og dekningsbidrag) <sup>14</sup>	kr 165 766,69
Kjøp av tjenester <sup>15</sup>	kr 33 265,00
Reiser	kr 29 326,83
Beverting	kr 182,40
<b>Sum kostnader 2008</b>	<b>kr 228 540,92</b>

**Regnskapsresultat per 31.12.2008 (overført til 2009) kr 346 459,08**

#### Kostnader 2009

Lønn (inkl. sosiale kostnader og dekningsbidrag) <sup>16</sup>	kr 113 334,47
Kjøp av tjenester <sup>17</sup>	kr 233 124,61
<b>Sum kostnader 2009</b>	<b>kr 346 549,08</b>

**Regnskapsresultat per 31.12.2009 kr 0,00**

---

<sup>12</sup> Jfr søknad om midler til utviklingsprosjektet "Utprøving av kliniske etikk-komiteer m.m. i kommunehelsetjenesten" datert 13.12.2007 og søknad om forlengelse av finansiering til utviklingsprosjektet "Utprøving av kliniske etikk-komiteer m.m. i kommunehelsetjenesten" datert 16.05.2008.

<sup>13</sup> Tilskudd på kr 250 000 overført fra des 2007 samt tilskudd på kr 250 000 juni 2008.

<sup>14</sup> Lønn til vitenskapelig ansatte (Reidar Pedersen, Lillian Lillemoen), informasjonskonsulent (Isabelle B. Ljøsne) og foredragsholdere.

<sup>15</sup> Konferansested nasjonal vårkonferanse (feb. 2008).

<sup>16</sup> Lønn til vitenskapelig ansatte (5 % stilling for Reidun Førde og 5 % stilling for Reidar Pedersen).

<sup>17</sup> Frikjøp av vitenskapelig ansatte (Anne Dreyer (halvparten av faktura fra Høgskolen i Ålesund hvor hun er ansatt), Elisabeth Gjerberg (Arbeidsforskningsinstituttet (frem til fast ansettelse ved SME 28.09.09)), oversettelse av artikkel, m.m.

## Vedlegg 5

### Sluttregnskap prosjektnr. 200594<sup>18</sup>

#### Inntekter

Tilskudd fra Helse- og omsorgsdepartementet kr 250 000,-

#### Kostnader 2007

Lønn (inkl. sosiale kostnader og dekningsbidrag) kr 204,19  
Kjøp av tjenester<sup>19</sup> kr 134 993,00  
Reiser kr 9 593,46  
Andre driftskostnader kr 3 060,00

**Sum kostnader 2007 kr 147 850,65**

**Regnskapsresultat per 31.12.2007 (overført til 2008) kr 102 149,35**

#### Kostnader 2008

Lønn (inkl. sosiale kostnader og dekningsbidrag)<sup>20</sup> kr 23 935,53  
Kjøp av tjenester<sup>21</sup> kr 65 007,00  
Reiser kr 7 662,86  
Andre driftskostnader kr 1 092,28

**Sum kostnader 2008 kr 97 697,67**

**Regnskapsresultat per 31.12.2008 kr 4 451,68<sup>4</sup>**

---

<sup>18</sup> Jfr. søknad Søknad om midler til å undersøke etiske utfordringer og mulige strategier for systematisk etikk-arbeid i kommunehelsetjenesten, datert 29.11.2006 og tilskudsbrev datert 06.12.2006.

<sup>19</sup> Frikjøp av vitenskapelig ansatt (Georg Bollig ansatt ved Bergen Røde Kors Sykehjem).

<sup>20</sup> Lønn til vitenskapelig ansatt (Reidar Pedersen).

<sup>21</sup> Disse midlene søkes overført til 2010, se oversendelsesbrev med søknad om ubrukte midler og eget budsjett for ubrukte midler.